

Sajnos, az így több mint kétségessé vált augusztus 15-iki keltezés helyére másikat tenni nem tudunk s valószínű, hogy sohasem is fogunk tudni. Az Ernst-kódex XIII. századi hohenfurti korrektora hagyott ugyan ránk egy másik, eddig sehol sem hallott dátumot a halálozást elbeszélő 123b oldalon a lapszélre írva: *VIII kalendas mai* (ápr. 24, Szt. György napja). Azonban nézetem szerint ennek sincs nagyobb értéke, mint akár Hartvik-csinálta aug. 15-nek, akár a legendák heiligenkreuzi és melki variánsaiban olvasható szept. 1-nek. Késői utódok hozzávetései ezek mind és valószínűleg közel sem járnak az igazsághoz.

RÉGI ÉS ÚJ KÉZIRATOK

ÍRTA ÉMILE HENRIOT (PARIS)

A kéziratgyűjtés szenvedélye, amely már valóságos divattá vált, éppen séggel nem újkeletű. Egyike ez a könyvkedvelés legrégebb s legtermészetesebb formáinak, azokból az ősidőkből, amikor még könyvek sem voltak; s a könyvnyomtatás föltalálása egyáltalán nem ölte meg; legfeljebb változtatott rajta. A könyvbarátok könyvtárában mindig volt egy-egy rejtett szöglet, értékes kéziratok számára. Mindaz, amit emberkéz írt, nem került szükségképpen sajtó alá, s bizony sok kiváló író, vagy egyszerű tudós műve sokáig nem látta meg a napvilágot; így hát igen érthető, ha a klasszikus koroknak nagy gyűjtői, dúsgazdag műbarátai iparkodtak megszerezni őket könyvtáruk és gyűjteményük gyarapítására. De, fájdalom, e könyvkedvelő ősök nem voltak még oly vakbuzgók, mint az unokáik, s kéziratok művek iránt inkább csak kiadatlanóságuk miatt érdeklődtek. Ez a megkülönböztetés mindenképpen sajnálatos. Mert hogyha a XVII. század egy-két műkedvelőjének eszébe jut, hogy nyomdákban s kiadóknál összeszedje Corneille, Racine, La Bruyère, Molière kézirateit, oly időben, mikor mindezt egy falat kenyérért megkapta volna, ezek az értékes emlékek máig is megmaradtak volna, s nem kellene sajnálkoznunk Molière kézirateinak hiányán, akitől nincs egyebünk néhány jelentéktelen aláírásnál, híjján minden történeti s irodalmi érdekességnek.

E nagy író kézirateinak ez a teljes elsikkadása jó sokáig foglalkoztatta a kutatók kíváncsiságát. Sardou szerette mesélgetni, hogy egyszer egy parasztember egész szekér papírt hozott a Comédie Française-be, Molière» papirosait», amelyekre ő akadt rá, s amelyekkel, mikor nem fogadták, végleg és nyom nélkül eltűnt. De ennél sokkal valószínűbb,

hogy az egész kézirat-kincset a költő egy ellensége semmisíthette meg, a XVIII. században, abban a fanatikus hitben, hogy az ily írások kiirtása bizonynyal Istennek tetsző cselekedet. Persze ez a jámbor óhaj meglehetősen platonikus maradt, mivel Molière művei akkor már nyomtatásban is megvoltak. Ez a feltevés, szerintem, elfogadhatóbb a Sardou-énál. Ily nagy tömeg kézirat csakis úgy tűnhetett el nyomtalanul, hogy valaki szántszándékkal iparkodott megsemmisíteni, különben mint volna lehetséges, hogy egyetlen apró jegyzet, semmi levél nem maradt ránk Molière-től? Itt nemcsak a véletlen hibás: egyedül sose pusztít ily alaposan.

Egyébként korántse higgyük, hogy egy műnek nyomtatásban s nagy számban való kiadása csökkenti a kézirat tulajdonképpeni értékét, s nem hágy neki egyebet holmi múlt érdekességnél. Jusson csak eszünkbe *Pascal*-nak s a *Pensées*-nak példája. Ki mert volna kételkedni abban, hogy e mű első kiadói, Pascal nővére s a jansenisták, nem ragaszkodtak betűszerint Pascal eredeti fogalmazásához? Ki hitte volna valaha is, hogy ez az első kiadás (1670) nem tükrözi pontosan szerzőjének eszméit, — ha nem maradt volna ránk e Gondolatok kézirat, s ha, a XVIII. és XIX. században, Condorcet, Faugère, Havet s Brunschwig a kézirat alapján nem jutnak oly fölfedezésekre, amelyek teljesen átformálták az egész pascali exegeszt? Más példa: Madame de Sévignének több mint ezer leveléből alig százhusz kézirat maradt, de a mai szövegkritikának ezzel is sikerült beh bizonyítania, hogy ezek a levelek, 1726 és 1818 közt, mindannyiszor hibásan és megcsontítva kerültek sajtó alá. Éppígy járt André Chénier is, akinek költeményeit Latouche adta ki először, 1819-ben, az akkori időkhöz képest egészen jó választékban, azonban oly kritikátlan s felületes elrendezésben, aminőre manapság, a könyvkultúra virágkorában s főképp ily fontos szövegeknél, semmikép sem akadna példa. Akit az ily kérdések közelebbről is érdekelnek s fogalmat óhajt szerezni arról a sok stílus- és prozódia-problémáról, amit az *Idylles* költőjének művei vetnek felszínre, hasonlítsa egyszer össze Chénier-nek bármelyik XIX. századi kiadását azzal az újabbal és teljesebbel, amelyet José Maria de Heredia s a tudós Dimoff bocsátottak közre. De még jobb, ha elmegy a Bibliothèque Nationale-ba s megnézi a kéziratokat, amelyeket Chénier, szennyes fehérneműk között, a börtönből juttatott el apjához. Nincs meghatóbb e kis kék céduláknál, teleírva az isteni költő finomszálú betűivel. És lám, csak egy hajszálon múlt, hogy ezek a remekművek, a francia költészetnek legtisztább, legzengőbb versei tán, végkép el ne vesszenek! Mily emlék szól közvetlenebbül a néző képzetéhez?

Ha az olvasó azt szeretné tudni, mint születnek a legszebb dalok az ihletett költő agyában, lapozgasson egy kicsit Hugo Victor kézíratai közt, ugyancsak a Rue Richelieu-ben, és próbálja kibetűzni, a törlések és a furcsa betűk mögül, a *Contemplations* költőjének eredeti eszméit, úgy amint papírra vetette őket, hol egyszerre, közvetlenül és végleges formájukban, hol habozva, ügyetlenül, agyonjavított szavak között, megbotolva a sok rímben, majd szárnyasan repülve a végső tökéletesség felé... Azt hiszem, az ily összevetések révén a legelfogultabbak is más szemmel nézik majd a kéziratokat, nem csodálkoznak úgy többé ezen az újfajta »bálványimádáson«, s nem szörnyűködnek annyira egy-egy becsebb kézirat nyilvános árverési ára miatt...

*

Mert ennek a szenvedélynek ócsárlói is szép számmal vannak, s csak nemrég is felszólaltak az ellen a helytelen kíváncsiság ellen, amelyet az ily iratok többnyire olyankor keltenek, amikor mintegy kilépve az irodalom keretéből, a nagy emberek életének rejtettebb vonásait tárják elénk. Ez a kérdés csakugyan igen kényes, főképpen ha levelekről, intím följegyzésekről van szó. Ez történt nemrégiben a Hôtel Drouot árverésén is Párisban, ahol Juliette Drouetnek tizenötezer levelét árverezték, amelyeket egytől-egyig Victor Hugohoz intézett. Ki meri azt állítani, hogy az ilyen iratokat mind meg kéne semmisíteni? s hogy az irodalomtörténetnek egyáltalán nem érdeke az ily fontos írások megmentése? Elismerem, hogy ily esetben, amikor magánlevelekről van szó, óvatosan és tapintattal kell eljárunk. Ám a szükséges cenzuráról maga az idő is gondoskodnék, viszont a levelek megsemmisítését inkább csak a kortársak találnák helyénvalónak, míg az utókor szemében egyenesen bűn-számba menne. Nincs az az irodalombarát, aki belenyugodhatna Racine iratainak megsemmisítésébe, ami csak a saját fia bűnös vakbuzgóságának köszönhető... Bizonytal nem felelték még el azt a valóságos visszaélést, amelyet — bár jóhiszeműen — Arthur Meyer követett el, amikor Vigny egy levelét csak azért szerezte meg, hogy elégesse, mivel meg volt győződve arról, hogy ez a levél ártott volna a nagy költő emlékének. A magam részéről azt gondolom, hogy erkölcsileg nem volt joga hozzá, s bizonytal jobban tette volna, hogyha ezt a levelet kivonja a forgalomból és odaadja egy könyvtárnak, amely aztán csak későbbben s akkor is csak tudósokkal közölte volna. Az a tény, hogy megvásárlunk és birtokunkban tartunk egy ily írást, semmikép sem jogosít fel bennünket az autodaféra. Izlésünk, hitünk, előítéletünk sokkal is változékonyabb, semhogy az ily dolgokban

mindenkor jó bírák lehessünk. Hacsak a közlésről van szó, minden szigor és minden aggály jogos; de a szabály mégis csak az, hogy az ilyen írásokat megmenteni s nem elpusztítani kéne. Ezért is legyünk elnézők a gyűjtők hóbortjával szemben. Még akkor is, ha üzérkednek, a jövőendő számára munkálkodnak, mert hisz az ily írásokat megóvják a pusztulástól.

*

Jól tudják ezt egynéhányan az irodalom barátai közül, mint például Louis Barthou vagy Jaques Doucet, hogy csak az élőket említsem; az utókor bizonyosan hálával gondol majd rájuk, hogy e szenvedélyüknek oly izléssel és tudással áldoztak és hogy könyvtáraikban oly értékes kézirat-, levél-, vázlat-, jegyzet- és korrektúra-kincset halmoztak fel, amelyeknek nagy része máig se árulta el a titkát, s amelyeknek ismerete sokszor nélkülözhetetlenné válik akárhány költő, regényíró vagy filozófus tanulmányozásához. Előttük is akadt már egy igen kitünő szimatú s nagy szerencséjű kéziratgyűjtő, Spoelberch de Lovenjoul báró, akiről bátran elmondható, hogy a múlt század irodalomtörténetét — amely megírására vár — nélküle sem megismerni, sem megírni nem lehet. Kerek ötven esztendőn át Lovenjoul fáradatlanul gyűjtögette a nagy romantikusok írásait: így sikerült összeszednie majdnem az egész Balzacot, a legjava Sainte-Beuve-öt, sok ezernyi levelet és eredeti írásokat Musset-től, Sand-tól, Mérimée-től, Gautier-től és Vigny-től; s halálakor ezt a roppant kincset a francia Akadémiára testálta, amely az egész hagyatékot Chantillyban helyezte el, egy a maga nemében szinte páratlan könyvtárban, ahol az irodalomtörténészek kiapadhatlan bányára lelnek. Bizonyos, hogy ez írások jó nagy része nem való még a nagyközönség elé. Ilyesmiben a tapintat, a kedvező alkalom és az óvatosság dönthet: a skrupulus mindenkép helyénvaló. Ami mindennél fontosabb, ezek az írások megmaradtak; s ezentúl már a Történelem világába tartoznak.

Manapság az ily mentő-vállalkozás sem ilyen nagyarányú, sem ilyen sikeres nem lehetne, mivel a könyvekkel való üzérkedés immár a kéziratokra is kiterjedt. Egy-egy híres írótól mindenki szeretne egy kis kéziratot, néhány sort, holmi kis levelet, amivel »megtűzdelhetné« az író egy nyomtatott könyvpéldányát... Ez okozza azután a kéziratok anyag szétszóródását, amiből csak a kíváncsiságnak, de nem a komoly adatgyűjtésnek van haszna.

Igy történt, hogy nemrégiben, egy kézirat-árus katalógusán, Musset egyik kiadatlan s befejezetlen komédia-vázlata nem kevesebb mint tizenöt töredékre vágva szerepelt, — bizonyosan abban a hitben, hogy az ilyen ritka »falat« drágábban kel majd el részletenként,

mintsem ha egy darabban marad. Ha ezek a töredékek egyszer csak ugyan elkelnek, kinek lesz majd módjában egyberakni valamennyit, mint valami türelemjátékot? A szinte lapszámra-eladásnak másik, még frissebb példáját Pierre Louÿs kéziratának szétszóródása szolgálhatja, s főképp annak a tömérdek kritikai és tudományos exegesisnek, amivel vagy húsz éven át magányában foglalkozott. Ez az egyedül álló munka, amelyet Louÿs nagy tudása s irodalomszeretete táplált, maholnap százfelé hull széjjel, az irodalmi zsidóbarátok kénye szerint, az irodalom legkisebb haszna, a közlés minden reménye nélkül; vélsőságos botrány ez, amelyet, legalább eddig, az Aphrodite szerzőjének egyetlen barátja sem bélyegzett meg.

*

Elöttem, az asztalomon, meghatva nézegetek pár levelet; oly időkből szereztem őket, amikor a kéziratgyűjtés nem fajult még hóborttá, sem sporttá: van itt egy aláírás Bonaparte-tól, néhány levél Chateaubriand-tól, Lamartine-tól, Hugótól, Vignytól, Stendháltól, Mérimée-től, egy-két vers Banville-től és Moréas-tól, pár sor Alfred de Musset-től... Tudom, hogy ezek az apróságok semmi fontosat nem tárnak fel ezeknek a nagy elméknek belső gondolatvilágából; nincs bennük más, mint néhány adat, egy dátum, egy-egy apróka tény, amik csak a biográfust érdekelhetik... De ezeket a lapokat egy-egy híres kéz érintette, s erélyesen vagy pepecselőn, hirtelen vagy meggondoltan néhány kis szót vetett rájuk, a mulékony pillanat gondját, hitét, kifejezését; ha akarom, egy jellemet, bizonyos szokásokat látok bennük: némelyik mintha megszólalna. Annak, aki szerelemmel szereti az irodalmat s akinek a bámulata barátsággá melegedik, ezek a sárga papírlapok tanújelek gyanánt élnek, mint a bizalmas ismeretség megannyi kis zálogai, amelyek révén a szerző mögött közelebb jutunk az emberhez. S melyik író érdemli meg, hogy csakugyan annak tartsuk, ha nem közli olvasójával, hogy ember volt elsősorban és mindenekfölött? A könyv vajmi csekélyesség volna, hacsak tipográfiai műnek, nyomtatott papírnak és irodalomnak számítana. Szerintem az életnek áttetsző kifejezése és megnyilvánulása: eszköz a szellemi közlekedéshez. Ezért tartom mind a kettőt: a könyvet s a kéziratot, egy végtelen cserének jeleit és eszközeit, minden más dolognál szebbnek, kívánatosabbnak és becsesebbnek, minden tiszteletre méltó és szeretett barátainknak. S ezért értem Cicerót, aki azt írta valahol: »*Si bibliothecam habes, nihil deest*«, — ha könyvtárad van, semmid se hiányzik.

Valami mégis: a szabadság, — hogy minden időnkot ott tölthessük!